

Сергій Тарадайко

Володимирова провина

Перуна ж повелів він прив'язати
коневі до хвоста і волочити з Гори...

Повість временних літ. Рік 988

Одною з визначальних подій в історії наших предків було, звичайно, запровадження християнства. Ми розглянемо тут єдиний епізод отої доби. Напочатку треба згадати, що хрестити давніх язичників було дуже непросто. Це помітно навіть у складі десяти заповідей, адже *перша* з них недаремно наполягає: «Нехай не буде в тебе інших богів, крім Мене». До того ж і друга про те саме, ще більше загострена проти язичників: «Не роби собі кумира». Таким чином, і «не вбивай», і «не кради» – все це потім. Але найперше – треба зректися старих богів і позбутися «кумирів».

Отже, згідно з цими вимогами, Володимир мав якнайперше звалити отих язичницьких ідолів. І зробити це привселюдно. Ба більше, зробити так, аби кияни таки відчули, що вороття вже не буде. Щоб усе це – закарбувалося в їхній пам'яті. Саме так воно й відбулося. Напередодні самого хрещення, Володимир, як у літописі, «повелѣ» поскидати усіх кумирів – «тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори...»¹ Більше того, «пристави» до нього дванадцять мужів, неначе «апостолів», аби лупили його жезлами. Протягнувши, вони скинули його у Дніпро. Та Володимир наказав їм супроводжувати Перуна й надалі, доки не пройде пороги. Коли ж і приб'ється де до берега, то відштовхувати... Здавалося б, усе просто: бо старе мало звільнити місце новому.

Та спробуємо розглянути цю подію зовсім інакше. Й насамперед – уявімо собі тих ідолів, і найперше Перуна. Вже самі лише слова «порубати» чи «віддати вогню» зразу підказують: ідеться про деревину. Про «Перуна деревяна» прямо каже і літописець. Адже кумири були зроблені зі стовбура твердого дерева, на якому різьбилися певні риси, частіше людиноподібні. Надалі цього кумира міцно *вкопували в землю*. Саме це й вартує уваги. Справа в тому, що, досліджуючи таких ідолів, науковці завжди описують їхній вигляд і розміри, зазначають фалічну сутність, але рідко коли згадують про землю. Це становище вкоріненості в землі видається суто технічним, необхідним лише для того, щоби підтримати подібне до людини положення, власне, «стояння». Тож увага зосереджується на самому лише «кумیری»... Втім, ідола не можна дослідити, не пов'язавши з тією землею, до якої його зарито. Вже тому, що робили це не де заманеться, а на призначених для того місцях, у святилищах.

¹ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – С. 66.

Але, звісно, тут існували й набагато глибші мотиви. Вже зазначено, кожний ідол неначе втілював *чоловіче* начало. Тож занурення його в землю аж ніяк не можна вважати суто технічним, бо й земля здавна сприймалась насамперед як *жіноче* начало. Недаремно ж її зволожували й засівали, любили та захищали... А вона милувала око, а ще народжувала й годувала... Тож ідол, якого вкопували в землю, ніби підтримував і зберігав оту вічну сутність життя, поєднання «чоловічого» і «жіночого». Сьогодні вже складно таке відчути. Справа в тому, що ми звикли до, сказати б, «текстуального» розуміння, бо йдемо від освіти, від усього, що прочитане, тобто від «букви». Власне, склалося це знову ж таки завдяки християнству, де всі відповіді знаходились у Книзі. Не варто казати, що за старої, дохристиянської доби нічого подібного не було. Тут одразу, звісно, згадують міфологію. А проте, міфи так само відомі зараз лише з переказів, у вигляді певних «уявлень». Ясна річ, ніяких «уявлень» у стародавньої людини не було. Вона сприймала світ у *близькості* до себе. Тому «кумири» були потрібні, власне, для того, щоб унаочнити оту близькість і налагодити стосунки зі стихіями цього світу. Нагадаймо, що Володимиру довелося скинути кілька своїх ідолів (адже то було типове багатобожжя). Та «кумири» не лише відрізнялись, але ще й уподібнювались один одному, хоч би способом установки. Мова знов-таки про стовпи, що закопувались у землю.

Більше того, такі «споруди» були поширені в усіх племен і народів. Щоправда, крім дерева, для цього використовували ще й камінь, і не лише чимось оброблений, але й дикий. Отже, місце, відзначене таким каменем чи стовпом, – якнайперше привертало до себе увагу й викликало *поклоніння*. Щоб осмислити це явище, треба знову звернутися до підґрунтя нашої думки. Звичайно, вона спирається переважно саме на мовні структури, та в основі живої думки лежать усе ж таки значно глибші й давніші, тобто до-мовні співвідношення. Це насамперед – усвідомлення «тут» і «там», «ось» і «це», «близько» чи «далеко», «вище» або «нижче». Зрозуміло, що це здебільшого *просторові* сприйняття. На них будується, власне кажучи, й сама мова. Недаремно Жак Деріда зауважує, «що мова визначає, лише локалізуючи»². Пізніше він уживає доволі дивний термін «онтотопологія» (*ontopologie*), складаючи його з давньогрецького слова *он*, у значенні «наявного буття», і слова *topos*, у значенні «місця». Таким чином, «онтотопологія», для Деріда, виявляється в упевненості, що наявність і навіть існування всього суцього надаються нам саме *простором*. І не тим умовним «уявленням», яке тільки спотворює розуміння цього простору. А живою навколишньою місцевістю – «*топосом* території, ґрунту, міста, тіла взагалі»³. Коли глянути саме так, отже, з позицій «онтотопології», тоді камінь або стовп, які закопані в землю, стають не просто якоюсь позначкою, а «кодом» до світобудови в цілому, «моделлю» всього життя.

² Деріда Ж. Письмо та відмінність. – К.: Основи, 2004. – С. 31.

³ Деріда Ж. Призраки Маркса. – М.: Logos-altera, 2006. – С. 123.

Саме цим і пояснюється поширеність отих ідолів. І варто лише дійсно розглянути їх у *просторі*, як одразу ж помітимо тут *обидві* складові. Тобто: «наявне буття» й відкрите «місце». Щонайперше це справді має сприйматись як «чоловіче» і «жіноче». Бо наявність отого «ідола» відразу впадає в око, привертає своєю твердістю й непохитністю. Земля ж, очевидно, – це «місце», місце-вість, яка «розкинулася» і спо-віщає про родючість і м'яку вологість. Але ж розкинуте на всі боки та «лежаче», відповідно, ще й невизначене і безмежне. Саме звідси випливає визначальна риса «стоячого». Це нескладно: якщо «лежаче» ніби втілює невизначене й безмежне, то «стояче» постає тут як таке, що *визначає*. Бо кумири не просто присвячені своїм язичницьким божествам, але й висвячують саме місце, де встановлені.

Зрозуміло, що тепер це не просто відкритий простір, а певним чином організоване середовище: це святилище з оточенням і краєвидами. Звичайно, «точкою відліку» виявляється саме «ідол». Отже, «місце», відкрите місце, ніби народжує «кумира» й надає йому на-явності (недаремно ж іноді кажуть: «мати місце», тож «існувати»). Втім, «ідол», як ми бачили, зі свого боку, – впорядковує це місце, під-порядковує його. Певна річ, ідеться про дещо врівноважене й обопільне. Саме так, як уже згадане «чоловіче» та «жіноче». Можна бачити це «по-людськи», можна в загальній світобудові, нагадаємо, що китайці просто казали про «інь» та «ян».

Отже, після цього короткого вступу в «онтотопологію», треба знов повернутися до Володимира. Так ось – уявімо собі *наслідки* від повалення давніх «ідолів», особливо того Перуна. Чоловічого, войовничого, верховного божества. Тут одразу можна казати, що саме лише викопування «кумира» мало грубо порушити цей світогляд. Адже простір уже не буде позначатися тим наявним, яке, по суті, й надавало людині впевненість у реальності буття. Таке «місце» ніби спустошується й порожніє. Стає занедбаним і нічийним. Окрім того, це викопування «кумира» ще й розлучає «чоловіче» та «жіноче». Ми вже бачили: той «ідол» є «чоловічим» лише заглиблений у «жіноче», тобто вкопаний у землю. Коли ж витягти його назовні, то «чоловіче», звісно, втрачає свою сутність. А коли ще й прив'язати його до кінського хвоста й проволочити по всьому місту... та ще й лупити жезлами...

Можна тільки здогадуватись, яке враження все це справило на киян. Але в одному немає сумніву – все це справді закарбувалося в їхній пам'яті... Звичайно, подібні дії відбулися по всіх усяодах і, напевне, дуже вразили наших предків, адже йшлося про порушення всього світогляду. Так ось – уявімо, що цей злам у світогляді певним чином успадкувався. Чи по-іншому. Припустимо, що спустошене «місце» буде відтворювати цей злам і надалі. Зрозуміло, таке припущення здається доволі штучним, а втім, воно дозволяє багато чого пояснити. Бо невдовзі, в історичному, звісно, смислі, ця міцна, здається, держава зникає. Звичайно, в історичному ж розумінні тут немає нічого дивного, врешті-решт усе старе має змінитися на нове. Але в нашому випадку відбувається зовсім інше, бо зникає не просто сильна держава – зникає сама державність.

Адже варто наголосити, що держава може складатись лише навколо певних святинь, отих «стовпів», якими й позначене її «місце». Саме навколо таких «стовпів» окремі люди стають одним-єдиним народом. Ось тепер і з'ясовується, наскільки фатальним було повалення та приниження кумирів. Адже далі тут виникає незрозуміла й досі країна, виникає, та ніяк чомусь остаточно не може скластися. Бо незмінно перебуває під опікою тих сусідів, які не втратили державницької потуги. Вже сама лише назва тої країни стає дуже показовою. Коли викопати кумира, то це «місце» знову виявиться невизначеним і сприйматиметься лиш у *просторі* – відносно отих сусідніх, але визначених земель. Якщо дивитися саме звідти, подібне «місце» буде бачитись як «окраїна». Лишень як чиясь «окраїна».

До речі, це розлучення Перуна з землею було цілком усвідомленим, отож є чимось більшим, аніж образ або тлумачення. Пригадаймо, що кумира не просто викопують, але й кидають у воду. Ще й проводжають за течією, щоб не прибився бува до берега (не повернувся до землі). Причому проводи тривають аж поки пройде пороги, вийде за межі своїх земель. Отже, мова саме про те, щоб остаточно розлучити його з землею. Та втрапивши Перуна, земля не просто порожніє й стає безвладною – вона втрачає ще й *чоловіче* начало. Не дивно, що надалі ця країна буде сприйматися в образі жінки. Називатимуть її «ненькою»...

Втім, «ідол» і в такому його вигляді не зникає, не втрачає своєї сили. Бо кінець кінцем опиняється за порогами й... дістається таки до берега – здобуває нове підґрунтя. Звісно, знову його не встановлюють, але Перун якимось дивним чином передає свої властивості новому «місцю». Згадаймо, що минає кілька століть, і на цьому самому місці виникає дуже потужний *військовий* і винятково *чоловічий* осередок. Але крім уже відомих нам особливостей, у «кумира» з'явилися ще й нові, це насамперед – відірваність від землі й *невкоріненість*. І тоді не випадково «за порогами» збираються саме ті, хто не хоче триматись одного місця й щонайвище цінує волю... Власне кажучи, того місця немає і тут, адже це радше табір, аніж поселення. Його справжнє розташування нерідко змінюється. Недаремно сама назва цього місця дуже невизначена: десь так як і з «окраїною», тут підкреслено лише віддаленість у просторі – «за порогами»... Звідси назва й самих людей, які збиралися на тому місці: «запорожці».

Ці люди були легендою тої дивної країни. Не маючи досить ясно сформульованої мети, вони вбачали свою сутність у самій своїй *наявності*. Вільні люди за межею підпорядкованості й підлеглості. Не треба, певне, казати, що подібний образ героя був особливо привабливим для століттями пригніченого народу. Та варто не забувати і про зворотню сторону справи. Зауважимо, що будь-яка влада мала клопіт із запорожцями: дуже складно було домовлятися, іще важче сподіватися на дотримання тих домовленостей. «Обіцянка – цяцянка». Тож нічого не складалося, не будувалося, щоб якимось відновити оте втрачене підґрунтя. Така воля поверталася лише безладом і безвладдям.

Адже, скинувши «кумира», без влади залишили не тільки «землю» – влади позбавили й Перуна. Тож надалі це чоловіче, жорстке начало відкидає будь-яку владу, стає стихійним і некерованим. А сам дерев'яний стовбур, – імовірно, заради помсти, – перетворюється на «кіл», або «палю», на жахливе знаряддя страти... Щодо влади, яка з'являється вже надалі, – вона завжди відчуватиме це розлучення з землею. Річ у тім, що природні стосунки влади передбачають якесь єднання, власне, «владного» і «під-владного». Звичайно, це нагадує «чоловіче» та «жіноче»: за самою своєю суттю, вони пов'язані одне з одним. Окрім того, нагадаймо, що «чоловіче» й «жіноче» це не тільки статеві відносини. Ми бачили – зариті в землю стовпи були найпершими *позначками* на тому, що позначалося. Тож повалення кумирів, окрім усього, руйнувало ще й порядок означення, повертало до *невизначеного* стану.

Дещо схоже відбувалося й у владі. Бо, наслідуючи Перуна, вона теж відокремилась від землі, відірвалася від під-леглих. Це, звичайно, руйнувало природу влади. Відсторонена від підлеглих, вона здебільшого керувалася лише власним інтересом, отже, не тільки не розв'язувала нагальних питань, але навіть нездатна була їх осмислити й усвідомити. Не маючи «стовпів», якими тримається держава, всі прибічники тої влади гуртувалися лише біля владних осіб і перетворювалися на «челядь». Але люди були, звичайно, відчуженими від влади, не вважали її *своєю*. Це викликало її знесилення й занепад. Окрім того, відсторонення між владою та людьми було шкідливим і для людей. За браком об'єднавчого й визначального стрижня, вони вічно залишались у роз'єднаному стані, не відчували себе згуртованою громадою. Саме звідси виникала та хуторянська байдужість, яка здавна не дозволяла стати одним-єдиним народом. А проте не вистачало небагато. Бо давно вже з'явився помітний і серед інших народів образ отих сумних і веселих людей. А якою гнучкою й дотепною була збережена ними мова! Якими чудовими були їхні пісні, чи невимовно щемливі, чи такі, що ноги самі заходилися танцювати...

Біда була, по суті, лише в одному. В роз'єднанні начал, які природно мали б єднатися. Пропливши за течією, той кумир неначе прокреслив межу, що визначала ще одну назву нашого краю. Та назва – розпадалася на дві, цілком окремі, протиставлені й проти-лежні, причому знов-таки просторові: «правобережжя» й «лівобережжя». Ці стосунки чи не найкраще відображали саму суть отого становища. Згадаймо ще й напосідливих сусідів, які вічно зазіхали на ті землі, тож одна частина країни потрапляла під одних, а друга – під інших. Ось тут і з'ясувалося, що межа, яка здавалася досить умовною, насправді була визначальною. Бо згадувані сусіди не просто розташувалися на Заході та на Сході – вони належали до різних цивілізацій, які глибоко відрізнялися між собою. Дуже різними були цінності, надто різними поняття про державність і людину. Втім, одна справа – відмінності між окремими країнами: ця різниця лише зміцнювала самотність. Інша справа, глибокі й несумісні розбіжності, що складалися всередині країни. Вони породжували тільки хаос і невдоволення.

Це тривало кілька століть, і подібно до поваленого кумира, та країна ніби пливла за течією, бо нездатна була ні стати самою собою, ні прибитися до хоч якогось із берегів.

У зображеному становищі, за відсутності державницького «стовпа», тими «стовпами» стають яскраві, майже пророчі, духовні постаті. Зрозуміло, від них чекатимуть не просто художніх образів, але відповідей і послань. Отож одною з подібних постатей недаремно стає *філософ*. Іще змолоду він відвідує сусідів і з одного, і з іншого боку й повертається на батьківщину. Втім, повертатися, виявляється, треба глибше. Для філософа непотрібним є все зовнішнє й повсякденне, недаремно він уникає певних обов'язків і посад, залишається некоріненим і «мандрівним». Але звідси, власне, й постало головне його відкриття. Вирішальною для нього була внутрішня, прихована суть існування, що відкриється лише справді вільній людині.

Та найбільшого, ще небаченого значення набуває тут інша подібна постать. У звичайному розумінні це *поет*. Але насправді його рядки змогли зробити саме те, чого не здатні були зробити всі можновладці та ватажки. Йому вдалося поєднати цих людей і, може, вперше дати відчутти їм головне – глибоку спільність їхньої долі. Між отих найвищих «стовпів» треба згадати ще й *письменника*. На відміну від попередніх, які походили саме з народу, цей належав до забезпеченої верстви, тому в умовах, коли країна залишалась у складі сусідньої держави, він отримав і відповідне виховання, і відповідну, що важливо для письменника, – мову. Та перші ж його твори так яскраво змалювали цю землю, з такою щирістю та закоханістю зобразили тих людей, що не залишили жодного сумніву, – це цілком окремий *народ*, який колись неодмінно відбудеться.

Щойно згадані нами постаті дуже різні. Проте мають і дещо спільне. Ще змолоду покинувши рідну землю, вони ніде вже не можуть зупинитися й залишитися. Ніби викопаний кумир, якого підхоплює та несе велика вода, вони не здатні вже прибитися до берега, не можуть осісти й здобути спокій... Чому кожен із них отримує таку долю? Випадковість? А, може, спадщина того поваленого кумира? – Некоріненість і відчуження від жіночої природи. Недаремно ж усі вони неодружені: ніби й пробують одружитися, та нічого чомусь не виходить... А хіба не позначились ці мотиви в їхній творчості? Починаючи з перших віршів, у поета можна помітити сюжет, який постійно, настійливо повторюється: «вона» залишається без «нього», й обоє гинуть. Ясна річ, ідеться не тільки про знедолену дівчину. Це водночас і зруйнована країна, що ніяк не може відбутися. Мотиви того відчуження від жіночого начала переслідують і письменника. Згадаймо про вояка, що нарешті прибув додому, та й то лише для того, щоб забрати своїх синів. Аби не «збабились» біля матері. Звісно ж, їдуть на Запоріжжя... Гинуть усі. Причому саме те жіноче начало стає не просто відчуженим, а ворожим і руйнівним. Ясна річ, одразу згадаєш отого київського бурсака, що зіткнувся з таким началом і загинув у жахливому протиборстві. Позначається тут і тема протистояння. Приміром, як у сусідів, що до нестями сперечаються на межі...

Прочитавши цю притчу, хоч-не-хоч, а маєш замислитись. І найперше треба не збитися на дурне й недолуге питання: «що робити?» Справа в тому, що подібне запитання не з'являлось у тих великих цивілізаціях, які жили багато століть. Адже там ішлося про прямо протилежне. Треба насамперед усвідомити, що *не можна* робити, причому за жодних обставин.

*Запоріжжя,
осінь 2011 р.*